

ΕΚΚΛΗΣΙΑ, νέες αντιλήψεις και νέες τεχνολογίες¹

Μητροπολίτου Μεσογαίας & Λαυρεωτικής Νικολάου

Μακαριώτατε,
Σεβασμιώτατοι άγιοι άδελφοί,

Δέν μπορώ νά μὴν άρχίσω μὲ τὴν ἔκφραση τῶν εἰλικρινῶν μου εὐχαριστιῶν γιὰ τὴν τιμὴ καὶ τὴν ἔμπιστοσύνη αὐτῆς τῆς ὁμιλίας, μάλιστα σὲ μιὰ περίοδο πού ἡ ἀκριβὴς ἀποτίμηση τῆς πραγματικότητος μέσα στὴν ὁποία ἔκτυλίσσεται ἡ ἐκκλησιαστικὴ ἀποστολή, ἐνῶ εἶναι μεγίστης σημασίας, εἶναι ἐξαιρετικὰ δύσκολη. Οἱ καινοφανεῖς ἀντιλήψεις, τὰ σύγχρονα κοινωνικὰ καὶ φιλοσοφικὰ ρεύματα, τὰ μέσα διάδοσής τους, ἀνατρέπουν παγκόσμιες διαχρονικὲς σταθερές, ἐναλλάσσονται μὲ ἐκπληκτικὴ ταχύτητα, χαρακτηρίζονται ἀπὸ πολυπαραμετρικότητα καὶ φυσικὰ αἰφνιδιάζουν καὶ τὸν ὄργανισμό τῆς Ἐκκλησίας ὡς πρὸς τὸν τρόπο κατάθεσης τῆς μαρτυρίας της.

Θὰ ἤθελα νά ξεκινήσω μὲ ἕναν σαφῆ προσδιορισμὸ τοῦ θέματός μου. Ἀρχικὰ ὁ τίτλος ἦταν «Ἐκκλησία καὶ νέες τεχνολογίες». Ἐπειδὴ ὁμως προσωπικὰ δέν πίστευα ὅτι τὸ πρόβλημά μας εἶναι οἱ νέες τεχνολογίες, ἡ χρῆση τους ἀπὸ πλευρᾶς Ἐκκλησίας ἢ καὶ ἡ ἀξιοποίησή τους, πρότεινα τὴ διεύρυνσή του μὲ τὴν εἰσαγωγή τοῦ ὄρου «νέες ἀντιλήψεις», προκειμένου νά διευκολυνθοῦμε στὴν κατὰ τὸ δυνατόν καλύτερη ἀνατομικὴ περιγραφή τοῦ νέου πλαισίου ζωῆς πού διαμορφώνεται γύρω μας καὶ νά προσδιορίσουμε μερικὰ ἀναγκαῖα στοιχεῖα γιὰ τὴν ἀποτελεσματικότερη κατάθεση τῆς ἐκκλησιαστικῆς μαρτυρίας καὶ ζωῆς.

Τὸ πλαίσιο αὐτὸ ἔχει δύο ἐπίπεδα: Τὸ πρῶτο σχετίζεται μὲ τὴ συμπτωματολογία καὶ τὰ συγκεκριμένα προβλήματα πού μᾶς κάνουν νά συνειδητοποιοῦμε δυσκολίες καὶ ἀλλαγές. Τὸ δεύτερο ἀποτελεῖ τὸ οὐσιαστικὸ περιεχόμενο αὐτοῦ πού ὀνομάζεται *νέες ἀντιλήψεις* καὶ *νοοτροπίες* καὶ τὸ ὁποῖο ἔχει προκληθεῖ ἀπὸ μακροχρόνιους μηχανισμούς, ἐνδεχομένως προσχεδιασμένους, πού ἔχουν ὁμως νά κάνουν μὲ τὴν ἴδια τὴν ἀνθρώπινη φύση καὶ τὸν πτωτικὸ χαρακτήρα της. Εἶναι σαφές ὅτι «ὁ κοσμοκράτωρ τοῦ αἰῶνος τούτου» ἀλλάζει ὄψεις καὶ εἶναι ἀπαραίτητο νά τις ἐντοπίζουμε ὡς Ἐκκλησία. Στὴν παρούσα ὁμιλία θὰ ἀσχοληθοῦμε κυρίως μὲ αὐτὸ τὸ δεύτερο στοιχεῖο.

¹ Ὁμιλία στὴν Τακτικὴ Σύνοδο τῆς Ἱεραρχίας τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, 4 Ὀκτωβρίου 2012.

A. Ὑπόβαθρο καὶ αἷτια τῶν νέων ἀντιλήψεων

Νέες ἀντιλήψεις, νέα ἤθη, νέες τεχνολογίες, ἕνας νέος πλέον κόσμος διαμορφώνεται γύρω μας. Στὴν ἐπεξεργασία τοῦ θέματός μας, ἐφόσον χρησιμοποιῶμε τὴ λέξη «νέες», θεωρῶ πὼς θὰ πρέπει νὰ ἔχουμε μπροστά μας νέους φοιτητικῆς καὶ κάτω ἡλικίας, ποὺ βομβαρδίζονται μὲ ἐρεθίσματα καὶ προκλήσεις, τέτοια ποὺ διαμορφώνουν τὸν σύγχρονο ἄνθρωπο. Τὸ σύστημα τῶν κοινωνικῶν ἀντιλήψεων, ἡ ἐποχὴ, ἡ τηλεόραση, ἡ παιδεία, ὁ διαδικτυακὸς κόσμος, ἐκφράζουν ἰδέες, στόχους, ἐπιλογές ποὺ ἐπηρεάζουν, ἀλλὰ καὶ ἐν πολλοῖς δίνουν σχῆμα καὶ μορφή στὸ σύγχρονο πρότυπο ἀνθρώπου.

Πάντοτε τὸ κακὸ ἐκφραζόταν μέσα ἀπὸ μία τάση ἔλξης πρὸς τὴν καλοπέραση, τὴν εὐμάρεια, τὴν ὕλη, τὸ συμφέρον, τὴ σάρκα, τὸ ἐγώ. Ὁ εὐδαιμονισμός, ὁ ὕλισμός, ἡ σαρκολατρεία, ἡ ἀμφισβήτηση τῶν ἀρχῶν, τὸ γκρέμισμα τῶν προτύπων, ὁ μηδενισμὸς καὶ φυσικὰ ὁ ἐγωισμὸς ἀποτελοῦν τὸν αἰώνιο ἐπηρεασμὸ καὶ τὸν συνεχῆ πειρασμὸ τῆς ἀνθρώπινης φύσης.

Ἡ ἐποχὴ μας ὅμως εἴτε ἔχει καίρια ἀλλάξει διαχρονικὲς ἔννοιες καὶ ὄρους εἴτε ἔχει δημιουργήσει νέα δεδομένα, ποὺ οὐσιαστικὰ διαμορφώνουν πλέον νέες ἀντιλήψεις, συμπεριφορές, προσεγγίσεις κλπ.

Ἄς δοῦμε μερικὰ ἀπὸ αὐτά.

(α) Οἱ κοινωνίες μας τὰ τελευταῖα χρόνια ἄλλαξαν τὰ μεγέθη τοῦ **πλοῦτου** καὶ τοὺς ἀριθμοὺς τῶν πλουσίων καὶ κατέστησαν τὴν εὐμάρεια κυρίαρχο στόχο καὶ ἐπιδίωξη ζωῆς. Ἡ ἀξιοποίηση τῶν πλουτοπαραγωγικῶν πηγῶν τῆς γῆς, σὲ συνδυασμὸ μὲ τὴ γενικότερη πρόοδο τῆς ζωῆς καὶ τὴν ἐκρηκτικὴ αὐξηση τοῦ παγκόσμιου πληθυσμοῦ, ὁδήγησε στὴ βιομηχανοποίηση καὶ ἐταιρικοποίηση τῆς κατανομῆς τῶν ἀγαθῶν. Αὐτὸ ἔδωσε ἄλλη διάσταση στὶς ἔννοιες τοῦ συμφέροντος καὶ τοῦ πλοῦτου. Ἡ ἀπόκτηση πλοῦτου ἔγινε πιὸ εὐκόλη, ἡ ἀπόλαυσή του δυνατὴ σὲ ὅλο καὶ μεγαλύτερους πληθυσμούς, σὲ ὅλο καὶ περισσότερες μορφές καὶ ποικιλίες. Πολυτελῆ σκάφη, χλιδᾶτα ξενοδοχεῖα, εὐκόλα ταξείδια σὲ ὄνειρεμένους κόσμους, ἐξωφρενικὲς ποικιλίες τῶν προϊόντων, διαφημιστικὴ βιομηχανία αὐξάνουν τὴν ὄρεξη, προκαλοῦν τὴ σύγκριση, μετατοπίζουν τὴν ἐπιθυμία ἀπὸ τὸ ἀναγκαῖο στὸ ἐντελῶς περιττό, καθιστοῦν τὴν πολυτέλεια καὶ τὴ χλιδὴ αὐτονόητες, μεταλλάσσουν τὴ φιλοσοφία τῶν ἀξιῶν σὲ διεκδίκηση ὑλικῶν ἀγαθῶν, ἀναδεικνύουν σὲ στόχο ζωῆς τὴν ἐφημερότητα –τὸ ἐδῶ καὶ τώρα- καὶ ἐπιπεδοποιοῦν τὸν ἄνθρωπο σὲ ἕναν κόσμον ὅπου ἡ πραγματικότης ἀντικαθίσταται ἀπὸ τὸ ψέμμα καὶ ἡ ἀλήθεια ἀπὸ χιλιάδες πράγματα ποὺ ὅλα μαγεύουν, ἀλλὰ κανένα δὲν ἀξίζει. Ὁ Δυτικὸς ἄνθρωπος ζεῖ μόνον γιὰ τὸ σήμερον καὶ γιὰ

τόν έαυτό του, γι' αυτά που βλέπει και για τὰ λίγα που κατανοεί, ως ύλική και βιολογική όντότητα μέ ναρκωμένη τήν ψυχή και νεκρωμένο τὸ πνεῦμα.

(β) Ἡ εξέλιξη τῶν **μέσων μαζικῆς μεταφορᾶς** και **έπικοινωνίας** (τηλέφωνο, τηλεόραση, διαδίκτυο, smartphones, blogs, videocasts, fora, wikis, Skype, συσκευές εύρύτατης ψηφιοποίησης και τελευταία τὰ έργαλεία ήλεκτρονικῆς κοινωνικῆς δικτύωσης ὅπως τὸ facebook και τὸ twitter, τὸ myspace και τὸ linkedin) δημιούργησαν μία παγκόσμια κοινωνία που φτωχεύει σέ άμεσότητα, στερεΐται τήν ιδιωτικότητα, σκλαβώνει σέ έξαρτήσεις, στηρίζεται σέ τηλεγνωριμίες, και χαρακτηρίζεται άπό περιχώρηση νοοτροπιῶν, ίσοπέδωση ιδιομορφιῶν και σχετικοποίηση τῶν αξιῶν, και ως έκ τούτου ή αναζήτηση τῆς αλήθειας ύποκαθίσταται ως άξία άπό τήν άνάγκη νά συνυπάρξουμε, νά τὰ βροῦμε, νά συμφωνήσουμε, νά διαλεχθοῦμε· ὄχι νά τήν όμολογήσουμε.

(γ) Τὸ άγαθὸ τῆς **άπόκτησης γνώσεως** ἔχει κυριαρχήσει. Τὰ ποσοστά τῶν σπουδαγμένων ἔχουν αύξηθεΐ. Τὸ ἴδιο τὰ Πανεπιστήμια, τὰ βιβλία, οί Άκαδημίες. Αυτό σημαίνει δύο πράγματα: τὸ πρῶτο ὅτι περισσεύει ή φυσίωση και τὸ αΐσθημα τῆς αύταρκείας και τὸ δεύτερο ὅτι πλεονάζει ὁ κίνδυνος νά ποδηγετοῦνται οί μάζες και νά κατευθύνονται μέσα άπό συγκεκριμένους εκπαιδευτικούς μηχανισμούς και προγράμματα. Τὸ σχολεΐο ὅμως δέν ἔχει πλέον τήν ἔννοια που γνωρίζαμε. Άπό χῶρος που κατά κύριο λόγο άσκει άγωγή, καλλιεργεΐ τή σοφία, έμβαθύνει στὸν πολιτισμό, τὸν συντηρεΐ και παράγει νέον ἔχει έξελιχθεΐ σέ ἕνα μηχανισμό παραγωγῆς και μετάδοσης πληροφοριῶν, που μάλιστα λόγω τοῦ ὄγκου τους μόνον μηχανές μποροῦν νά τις άποθηκεύσουν, αναλύσουν ή και συνθέσουν. Ἡ γνώση έπειδή άπαιτεΐ κρίση, προσωπική μετοχή στη σύνθεση και έλευθερία ἔχει έκφυλισθεΐ σέ δεξιότητα συλλογῆς έπί μέρους πληροφοριῶν και έξειδίκευσης στη χρήση έργαλείων πρόσβασης σέ αυτές. Ἡ αναζήτηση πληροφοριῶν στὸν ὠκεανὸ τοῦ διαδικτύου ὀνομάζεται surfing, που σημαίνει περπατῶ πάνω στα κύματα, δηλαδή δέν βουλιάζω στὸν βυθὸ τῆς αλήθειας, έπιπλέω στην έπιφάνεια, άκουμπάω τὰ έπιφαινόμενά της. Ὁ άνθρωπος ως πρὸς τις δυνατότητες γίνεται άβαθής, ένῶ διαθέτει άπίστευτες γνώσεις· οί έξυπνοι που ὅμως άδυνατοῦν έντελῶς νά διαχειρισθοῦν τήν καθημερινότητά τους περισσεύουν έπικίνδυνα. Τὰ άποθέματα σοφίας ἔχουν πλέον έξαφανισθεΐ.

(δ) Ἡ πρόοδος τῆς ίατρικῆς και τῶν βιολογικῶν έπιστημῶν ἔχει θεαματικά άποτελέσματα στὸν τομέα τῆς **ύγείας**. Οί θάνατοι άπό λοιμῶξεις ἔχουν περιορισθεΐ έντυπωσιακά, ή διαγνωστική ίατρική βλέπει στις έσώτερες γωνίες τοῦ ανθρώπινου σώματος, διεισδύει στους κυτταρικούς μηχανισμούς, ή έπεμβατική ίατρική ἔχει έπινοήσει ιδιοφυή θεραπευτικά σχήματα που συχνά κάνουν τὸν θάνατο δυσκολότερη διαδικασία άπό τήν έπιβίωση. Ὁ μέσος ὄρος έπιβίωσης έκτι-

νάχθηκε σὲ ἀπίστευτα ὕψη. Ἦδη στὴν Ἑλλάδα σήμερα ζοῦν περίπου 1700 ὑπεραιωνόβιοι καὶ 36.000 συνάνθρωποι μας διανύουν τὴν δέκατη δεκαετία τῆς ζωῆς τους, ὑπολογίζεται δὲ ὅτι τὸ 25% αὐτῶν ποὺ γεννιοῦνται σήμερα θὰ φθάσουν στὴν ἡλικία τῶν 100 ἐτῶν². Τὸ ἴδιο καὶ ἡ ποιότητα ζωῆς φαίνεται πὼς ἔχει σημαντικὰ βελτιωθεῖ. Τὰ Κέντρα Ἀποκατάστασης καὶ ἡ φαρμακευτικὴ θεραπευτικὴ κάνουν θαύματα. Αὐτὰ ὅλα ἀπομακρύνουν τοὺς ἀνθρώπους ἀπὸ τὴ σκέψη τοῦ θανάτου τους καὶ ὑπερτονίζουν τὴν ἀξία καὶ τὴν ἀνάγκη τῆς βιολογικῆς τους συντήρησης καὶ εὐεξίας. Ἡ αἴσθησις ὅτι μὲ τὴν ἰατρικὴ πετυχαίνουμε πολὺ περισσότερα ἀπὸ ὅ,τι μὲ τὴν προσευχὴ καὶ τὰ εὐχέλαια ὀδηγεῖ στὴ λογικὴ μιᾶς ἀνθρώπινης δυνάμεως μεγαλύτερης ἀπὸ αὐτὴν τοῦ «δῆθεν» παντοδύναμου Θεοῦ. Μᾶλλον ἓνας τύπος θεοῦ-ἀνθρώπου, χωρὶς ὅμως τὰ γνωστὰ θεϊκὰ καὶ ἠθικὰ ἰδιώματα, ἔχει βγάλει ἔξω καὶ ἀπὸ τὸ περιθώριον τὸν ὅποιον ἄλλον Θεό. Ἀλλὰ καὶ ὁ ὑπερτονισμὸς τῆς ἐφήμερης ζωῆς -καὶ ὡς πρὸς τὴ διάρκεια καὶ ὡς πρὸς τὴν ποιότητα- ἔστω καὶ ἂν οἱ ψυχικὲς παθήσεις ἢ οἱ ἀσθένειες τοῦ γήρατος, ὅπως ἡ ἄνοια, ἡ ἀκόμη καὶ καινοφανεῖς ἰατρογενεῖς καταστάσεις ποὺ παρατείνουν μὲν τὴν διάρκεια τῆς ἐπιβίωσης, ἀλλὰ συντρίβουν τὴν ποιότητα τῆς ζωῆς (χρόνιες φυτικές καταστάσεις, συνέπειες καὶ παρενέργειες χημιοθεραπευτικῶν σχημάτων κλπ.), αὐτὸς ὁ ὑπερτονισμὸς ἀποδυναμώνει κάθε ἔννοια αἰωνιότητος καὶ συνεπῶς ἀντιμάχεται τὴν μετὰ θάνατον προοπτικὴ τῆς ἀνθρώπινης ὑπαρξης. Ὁ ἄνθρωπος ἔχει διογκωθεῖ ὡς πρὸς τὴν ἐφήμερη χρονικὴ καὶ βιολογικὴ του διάσταση καὶ ἔχει ἀπίστευτα συρρικνωθεῖ ὡς πρὸς τὴν πνευματικὴ.

(ε) Ὅλα αὐτὰ ὀφείλονται ἀσφαλῶς στὴν ἐκρηκτικὴ πρόοδο τῆς **ἐπιστήμης**. Αὐτὴ ὀδήγησε σὲ ἐντυπωσιακὴ αὔξησις τῆς γνώσης καὶ φυσικὰ σὲ θαυμαστές ἐφαρμογές. Ἦδη τὸ σύμπαν ποὺ θεωρεῖτο ἄπειρο καὶ ἀκατανόητο πλέον ἐρμηνεύεται καὶ φαίνεται πὼς γίνεται ὅλο καὶ λιγότερο μυστήριον. Τὸ ἴδιο καὶ ἡ ὕλη. Τὸ πρόσφατο πείραμα τοῦ CERN ἔδειξε ὅμως πόσο εὐκόλα οἱ ἐπιστήμονες ξεγελοῦνται καὶ πόσο συχνὰ οἱ ἔξυπνοι ἀποδεικνύονται ἀφελεῖς. Ὅλα αὐτὰ μόνον καὶ μόνον ἐπειδὴ φαίνεται πὼς κάπως ἐξηγήθηκε ἡ παρουσία τῆς μάζας στὸ σύμπαν (*πεδίο τοῦ μποζονίου higgs*) ἢ βρέθηκε μιὰ θεωρία νὰ ἐρμηνεύει τὴν ἀρχὴν του (*big bang*), μάλιστα ἀπὸ κάποιον καθολικὸ μοναχό, τὸν Lemaitre. Τὰ πράγματα εἶναι ἰδιαίτερος ἐνδιαφέροντα στὸ πεδίο τοῦ κυττάρου καὶ τῆς ζωῆς καὶ ἀκόμη περισσότερο στὸν χῶρον τῶν Νευροεπιστημῶν. Ἐδῶ ὁ στόχος εἶναι νὰ ἀποδείξουμε τὴ νομοτελειακότητα τῆς σκέψης, τὴν κατάργησις τοῦ αὐτεξουσί-

² Νταντάνα, Μίνα: Ἡ γήρανσις τοῦ πληθυσμοῦ καὶ οἱ νέες προκλήσεις στὴ διαμόρφωσις τῶν πολιτικῶν τῆς Ὑγείας, www.papageorgiou-hospital.gr/cms/upload/.../kostos_nosileias.pdf. Ἐπίσης www.inews.gr, 18.7.2011.

ου, τή μηχανοποίηση τοῦ ἀνθρώπου. Πομπώδεις ὄροι ὅπως «ἀποκωδικοποίηση» τοῦ ἀνθρώπινου γονιδιώματος ἢ «αὐτόματη γένεση, δημιουργία ζωῆς καὶ ὕλης» ἢ «θεωρία τῶν πάντων» ἢ μεταφυσικοὶ ὄροι ὅπως «μαγικός ἀριθμός» ἢ «μυστική συμμετρία» ἢ «strange quark» ἢ «σωμάτιο τοῦ Θεοῦ» ἢ «αἰωνιότητα τοῦ σύμπαντος» εὐκόλα ρίχνονται στὸ λεξιλόγιο τῶν ἐπιστημονικῶν μεγεθῶν καὶ θεωριῶν καὶ ἀποδεικνύουν τὴ διάθεση κάποιων ἐπιστημόνων, μπερδεύοντας τὰ προσωπικά τους πιστεύω μὲ τὰ ἐπιστημονικὰ συμπεράσματα, νὰ παραπλανήσουν τὸν κόσμο, καὶ φυσικὰ τὴν ἀφέλεια τοῦ κοινοῦ νὰ ἀνταλλάσσει τοὺς θησαυροὺς τῆς ἱστορίας του, τὰ ἐσωτερικὰ πιστεύματά του ποὺ γέννησαν πολιτισμὸ, μὲ τὰ ξυλοκέρατα ἐνὸς κράματος ἐπιστημονικῆς ἀληθοφάνειας, προσωπικῆς ἐπιπολαιότητος καὶ ἀνόητης ἀλαζονείας, ποὺ καταστρέφουν κάθε στοιχεῖο ἱερότητος στὸν ἴδιο τὸν ἄνθρωπο καὶ τὸν κόσμο μας. «*Πᾶσα ἐπιστήμη χωριζομένη δικαιοσύνης καὶ τῆς ἄλλης ἀρετῆς πανουργία τις καὶ οὐ σοφία φαίνεται*»³.

(στ) Ἡ ἐπιστημονικὴ γνώση ὁδήγησε καὶ σὲ ἐφαρμογές ποὺ χαρακτηρίζονται ὡς **τεχνολογία**. Πάντοτε στὴν ἱστορία βλέπουμε τὸν ἄνθρωπο νὰ παρεμβαίνει στὸ ἔργο τῆς φύσης καὶ νὰ δημιουργεῖ. Αὐτὸ ὅμως ποὺ συμβαίνει τὶς τελευταῖες δεκαετίες ἀποτελεῖ πραγματικὴ ἐπανάσταση. Ποιὸς φανταζόταν ὅτι κάποτε μὲ τὰ τηλεσκόπιά μας θὰ μπορούσαμε νὰ πλησιάσουμε τὶς ἐσχάτιες τοῦ σύμπαντος καὶ νὰ ἀντικρῦσουμε τὶς πρῶτες στιγμὲς τῆς ζωῆς του; Ἦδη τηλεκατευθυνόμενο διαστημόπλοιο⁴ προσεδάφισθηκε στὸν Ἄρη καὶ ἄλλο ὁδεύει ἔξω ἀπὸ τὸ ἡλιακὸ μας σύστημα⁵. Σήμερα ὑπάρχουν κάποια ἑκατομμύρια ἀνθρώπων ποὺ ζοῦν μὲ ὄργανα ζωντανῶν ἢ καὶ νεκρῶν συναθρώπων τους, ἀπὸ δὲ τὸ 1978 ἔχει διαχωρισθεῖ ἡ σύλληψη ἀπὸ τὴ συζυγικὴ συνεύρεση καὶ σήμερα ζοῦν περισσότερα ἀπὸ 5 ἑκατομμύρια ἄνθρωποι ἀνάμεσά μας ποὺ ξεκίνησαν τὴν πορεία τους ἀσεξουαλικά⁶. Ἀλλὰ καὶ οἱ γενετικὲς παρεμβάσεις, οἱ γονιδιακὲς θεραπείες, ἐνδεχομένως ἡ βλαστοκυτταρική ἢ κλωνοποιητικὴ τεχνολογία, συνδυασμένα μὲ τὴν τεχνολογία ὑλικῶν, τὴ νανοτεχνολογία καὶ φυσικὰ τὴν πληροφορικὴ, γεννοῦν ἓνα αἶσθημα ἀνθρώπινης ἐπιτυχίας, τέτοιου μεγέθους ποὺ μόνον στὸν Θεὸ ὡς τώρα ἀποδιδόταν.

(ζ) Στὸ σημεῖο αὐτὸ θεωρῶ ὅτι θὰ ἔπρεπε νὰ κάνω καὶ μία ἀναφορὰ στὴν **ἀποδυνάμωση τῆς αἴσθησης τοῦ φύλου** ποὺ ἀπεργάσθηκε ἡ ἐποχὴ μας. Ἡ μητρότητα, ἡ συζυγικὴ πίστη, ἡ παρθενικὴ καθαρότητα, ἡ ταπεινότητα καὶ σεμνότητα, ἡ ἀφοσίωση, ἔννοιες ἱερὲς ποὺ διαχρονικὰ χαρακτηρίζουν τὴ γυναικεία

³ Πλάτωνος εἰς Μενέξενον, [247a]

⁴ Το Curiosity στίς 6.8.2012.

⁵ Voyager 2, ἐκτοξεύθηκε στίς 20.8.1977.

⁶ <http://www.tovima.gr/science/medicine-biology/article/?aid=465009>, 2.7.2012.

φύση έχουν καίρια τραυματισθεί από τὰ σύγχρονα κοινωνικά ἤθη. Μὲ τὸ πρό-
σχημα τοῦ φεμινιστικοῦ κινήματος, τῆς προστασίας τῶν δικαιωμάτων τῶν γυ-
ναικῶν, τῆς ἰσότητος τῶν φύλων, ἡ γυναῖκα βγήκε ἀπὸ τὸ σπίτι στὴν ἐργασία,
ἐγκατέλειψε τὴ λογικὴ τῆς μητρότητος καὶ ἄρχισε νὰ μιμεῖται ἀνδρικούς ὅρους
ζωῆς, κατήντησε ἐλκυστικὴ διαφήμιση, ἡ ὁμορφιά τῆς θηλυκότητος ἔδωσε τὴ
θέση της στὴν πρόκληση τῆς σεξουαλικότητος, τὸ κάλλος στὴν ἀλόγιστη ἀπο-
γύμνωση τοῦ σώματος, ἡ γυναικεία ἀμφίεση παραδόθηκε στὶς ἀχόρταγες ἐπιθυ-
μίες σχεδιαστῶν ἀποκλειστικὰ τοῦ ἀνδρικοῦ κόσμου, μὲ ἀποτέλεσμα τὴν ἀπο-
ϊεροποίηση τῆς γυναικείας φύσεως. Παράλληλα, ἀναπτύχθηκε καὶ μία τάση ἐκ-
θήλυνσης τοῦ ἀνδρικοῦ φύλου (ἀρώματα, μακρὰ μαλλιά, ψηλοτάκουνα παπού-
τσια, βάψιμο μαλλιῶν, σκουλαρίκια κλπ), προωθήθηκε μιὰ unisex ἀμφίεση καὶ
συμπεριφορὰ καὶ ἔτσι ἄνοιξε ὁ δρόμος πρὸς μιὰ προκλητικὴ κοινωνικὴ ἀνεκτι-
κότητα ἀπέναντι σὲ μιὰ λογικὴ κατὰ τὴν ὁποία ὁ σεξουαλικὸς προσανατολισμὸς
δὲν καθορίζεται ἀπὸ τὸ φύλο, τὴν ἀνατομία καὶ τὴ φυσιολογία τοῦ σώματος,
ἀλλὰ εἶναι ἀποτέλεσμα προσωπικῆς ἐπιλογῆς.

(η) Θὰ κλείσω μὲ τὴ **θεοποίηση τῆς δημοκρατίας**. Ὀνομάσθηκε τὸ
καλύτερο πολιτικὸ σύστημα. Ὁ ἴδιος ὁ λαὸς νὰ ἐπιλέγει τοὺς κυβερνήτες του, νὰ
ἐπιβάλλει τὴ θέλησή του στὴ διαχείριση τῶν θεμάτων καὶ προβλημάτων του.
Καταργήθηκε τὸ «ἐλέω Θεοῦ». Ἡ ἐλευθερία ταυτίσθηκε μὲ τὴ διεκδίκηση τοῦ
θελήματος καὶ τῶν ἀτομικῶν δικαιωμάτων, μὲ τὴν ἀπόλυτη ἀνάληψη τῆς εὐθύ-
νης. Τελικὰ ὅμως, ἐνῶ τὰ θελήματα καὶ τὰ δικαιώματα ἐξάπτονται ὑπερβολικά,
καταπατοῦνται ὅσο ποτὲ ἄλλοτε· ἐνῶ μιλοῦμε γιὰ ἐλευθερία, τὰ ἴδια τὰ ἐπιτεύ-
γματά μας, δορυφόροι καὶ κάμερες, κάρτες καὶ τσιπάκια, μᾶς ἔχουν σκλαβώσει
σὲ ἄγνωστους μηχανισμοὺς καὶ ἄδηλα κέντρα ἀφόρητης καταγραφικῆς παρακο-
λούθησης. Ἡ ἔννοια τῆς δημοκρατίας ἐξαντλεῖται στὸ δικαίωμα τῆς ψήφου καὶ
συχνὰ τῆς ἐπιλογῆς ἀνάμεσα σὲ ἐντελῶς ἀκατάλληλα καὶ ἐπικίνδυνα πρόσωπα
νὰ διαχειρισθοῦν τὴν ἱστορία τῶν λαῶν καὶ τοῦ κόσμου. Τὰ πολιτικὰ συστήματα
ξεγέλασαν τὸν κόσμο μὲ τοὺς ψεύτικους θεοὺς ποὺ πρότειναν καὶ σήμερα ὀδη-
γοῦν ἱστορικὰ ἔθνη καὶ πολιτισμοὺς οἰκονομικὰ μὲν στὸ στόμα τῶν ἄγνωστων
κερδοσκόπων, πνευματικὰ δὲ στὸν μονόδρομο τοῦ ἀφανισμοῦ. Αὐτὰ ὅλα
γεννοῦν ἕναν κόσμο μὲ θεριεμένες ἀπαιτήσεις, μὲ συλλογικὴ ἀγανάκτηση καὶ
ἀνεξέλεγκτο κενό, μὲ αἴσθημα θυμοῦ, πανικοῦ καὶ ἀδιεξόδου. «*Συνοχὴ ἔθνῶν ἐν
ἀπορίᾳ ἠχούσης θαλάσσης καὶ σάλου*»⁷.

⁷ Λουκ. κα' 25.

Νέες αντιλήψεις και Έκκλησία

Σίγουρα, εκτός από αυτούς τους παράγοντες υπάρχουν και άλλοι που ό καθένας τους συνεισφέρει ως συνιστώσα στη διαμόρφωση του σύγχρονου κόσμου που κυριαρχείται από τις λεγόμενες νέες αντιλήψεις. Αντιλήψεις που αγνοούν τον πολιτισμό, αντιμάχονται την ιστορία, προτάσσουν τον έγωισμό, περιορίζουν τον φιλοσοφικό ορίζοντα των προσώπων και των κοινωνιών, αλλοιώνουν ιερές έννοιες όπως ο πατριωτισμός και τις όνομάζουν ρατσισμό ή έθνικισμό, αντιλήψεις που με τη μία ή την άλλη μορφή έκαναν δειλά την εμφάνισή τους στην ιστορία, σήμερα όμως ή παρουσία τους έχει χαρακτηριστικά γενικευμένης κυριαρχίας και ίσχύ όχι άπληξ απόψεως ή θεωρίας αλλά δογματικής έμβελείας.

Άς δοϋμε λοιπόν πώς παρουσιάζονται στην εποχή μας κάποιες από αυτές τις αντιλήψεις, που μάλιστα έπηρεάζουν την εκκλησιαστική μαρτυρία.

(α) Οί περι τής ύλης και του ανθρώπου αντιλήψεις

Όλα όσα προαναφέραμε όδηγοϋν στο συμπέρασμα ότι ή δύναμη του ανθρώπου, κυρίως ή διανοητική είναι τεράστια. Ποτέ δέν είχε έκφρασθει ή έκτασή της όσο στην εποχή μας. Με την πρόοδο τής έπιστήμης μπορούμε να έρμηνεύσουμε και να κατανοήσουμε σχεδόν τὰ πάντα. Με την εξέλιξη τής τεχνολογίας μπορούμε να κατορθώσουμε ασύλληπτα πράγματα. Αϋτὰ δημιουργοϋν ένα αίσθημα άλαζονικής αϋτάρκειας, έγωπαθοϋς ανθρωποκεντισμοϋ και μυωπικοϋ και άφιλοσόφητου υλισμοϋ. Συρρικνώνουν τον άνθρωπο χρονικά στο παρόν και την επικαιρότητά του, και ή άξια του πνεϋματός του έγκειται μόνον στη δυνατότητα έρμηνείας και άξιοποίησης του υλικοϋ, του αίσθητοϋ και όρατοϋ κόσμου. Η άπολυτοποίηση τής πραγματικότητας έπνιξε την αναζήτηση τής αλήθειας.

Ξεπερνοϋμε την ταχύτητα του ήχου, διασποϋμε τη δύναμη του ατόμου, υπερνικοϋμε τη δράση τής βαρύτητας, διαφεϋγουμε από την ατμόσφαιρα στο διάστημα, συντρίψαμε ψηφιακά τὰ όρια τής σκέψης, έπιθυμοϋμε να δοϋμε πριν από την άρχή και να δρασκελίσουμε τὸ άπειρο, όλο όμως και βυθιζόμαστε στο βαρυτικό πεδίο τής φιλοσοφικής μυωπίας μας. Γονιμοποιοϋμε πλέον έξω από τὸ σῶμα, μεταμοσχεϋουμε όργανα, παρεμβαίνουμε στις ψυχικές έκδηλώσεις, θεραπεϋουμε σχεδόν τὰ πάντα. Έπιβάλλουμε έμείς την ανθρώπινη άρχή τεχνολογώντας τη γονιμοποίηση, τη σύλληψη ή προσδιορίζοντας τὰ χαρακτηριστικά της εϋγονικά. Άπομακρύνουμε τον θάνατο ή τον άποφασίζουμε εϋθανασιακά. Δημιουργοϋμε ήθική, δεοντολογία και νόμους που διευκολύνουν και έπιβάλλουν τις δικές μας άποφάσεις. Συγκεντρώνουμε ασύλληπτο όγκο πληροφοριών. Άξιοποιοϋμε τον νανο-κόσμο και εκεί που τίποτα δέν διακρίνεται αντικρϋζουμε νέες δυ-

νατότητες να παρέμβουμε τεχνολογικά στην καθημερινότητά μας. Λύνουμε τα προβλήματά μας με το χρήμα και τη δύναμη. Κάνουμε ό,τι θέλουμε. Τελικά βλέπουμε περισσότερο την όμορφιά του υλικού κόσμου σαν κάτι ένυπαρχον ως ιδίωμα του και ακόμη περισσότερο τη δύναμη του ανθρώπου, όπως την περιγράψαμε προηγουμένως. Και προχωρούμε ένα ακόμη βήμα. Μεθυσμένοι από το κατόρθωμα της τεχνολόγησης του κόσμου χάσαμε το ενδιαφέρον του Ποιός και του πώς της δημιουργίας του. Η δόξα της ανθρώπινης επίτυχίας έκμηδένισε τη δόξα του Θεού δημιουργού.

Για κάποιον λόγο οι άνθρωποι της εποχής μας επιθυμούν να δημιουργήσουν αυτόματη ζωή, να έρμηνεύσουν τις σύγχρονες εξελικτικές θεωρίες της ζωής έτσι ώστε να καταδεικνύεται η ζωώδης προέλευση του ανθρώπου. Αμφισβητούν την καταξιωμένη από την κοσμολογία «άνθρωπική αρχή», ότι δηλαδή οι τιμές των παγκοσμίων σταθερών είναι τέτοιες ώστε υποχρεωτικά να οδηγούν στην εμφάνιση και στη ζωή του ανθρώπου στη γη⁸, ή θέλουν την ύπαρξη άλλων όντων στο σύμπαν όχι για να επικοινωνούν μαζί τους -αυτό δεν μπορεί να γίνει- αλλά προκειμένου να καταρριφθεί η μοναδικότητα του ανθρώπου. Προτιμούν να διακηρύσσουν ότι ο υλικός κόσμος, το σύμπαν, είναι άποτέλεσμα τύχης, προέκυψε δηλαδή εκ του μηδενός χωρίς θεϊκή παρέμβαση ή ότι είμαστε μία «ανάκατανομή του τίποτα»⁹, δηλαδή όντα που προέκυψαν τυχαία από το μπερδεμα του τίποτα με τον εαυτό του (!), παρά να ομολογήσουν ότι είμαστε θεόπλαστοι, μάλιστα «κατ' εικόνα και ομοίωσιν Θεού». Προβάλλεται έτσι μία ανθρωπολογία έξωφρενική μόνο και μόνο για να διώξει στο περιθώριο το μεγαλείο του «έν τιμῇ ὄντος ανθρώπου». Προτιμάται η υλικότητα ή η τυχαιότητα, ή έφημερότητα και η ζωικότητα της ανθρώπινης φύσης, προκειμένου να ανατραπεί η θεϊκή της προέλευση. Ένας άνθρωπος δυνατός σαν δεινόσαυρος, με παρελθόν πιθήκου, με προέλευση άμοιβάδας, με προοπτική το μηδέν, θνητός θεός ο ίδιος, χωρίς το μυστήριο του αιώνιου Θεού μέσα του ή την παρουσία Του γύρω του· *«άνθρωπος έν τιμῇ ὄν ού συνῆκε, παρασυνεβλήθη τοῖς κτήνεσι τοῖς άνοήτοις και ώμοιώθη αύτοῖς»!*¹⁰

(β) Οί περί του Θεού αντίληψεις

Όλα αυτά προφανώς καταργούν τον λόγο και την υποψία του επέκεινα, του έξω από μάς, τον κόσμο και τη λογική μας. Δεν υπάρχει ή ανάγκη του Θεού. Ούτε ή προσδοκία Του. Το **ποιός** και το **πώς**, το ποιός δηλαδή είναι ο άλη-

⁸ Άστερίου Χατζηνικολάου, *Ο άνθρωπος μέσα στο σύμπαν*, έκδ. ΣΩΤΗΡ

⁹ Νανόπουλου Δημήτρη, Το σύμπαν θα υπάρχει για πάντα, *ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΗ*, 25.5.2003, σ. 30.

¹⁰ *Ψαλμ.* μη' 20.

θινός Θεός ἢ τὸ τί εἶναι, ἂν εἶναι δύναμις ἢ ἔννοια ἢ ὄντοτητα ἢ πρόσωπο ἢ τὸ πῶς ἐνεργεῖ καὶ τὸ γιατί ἐνεργεῖ ἔτσι, δὲν ὑφίστανται πλέον οὔτε ὡς ἐρωτήματα. Τὸ μόνο πού ἀκόμη ἀκούγεται εἶναι τὸ **ἂν** καὶ τὸ **ποῦ**. Τὸ ἂν ὑπάρχει Θεός καὶ τὸ ποῦ εἶναι, γιατί δὲν ἐμφανίζεται μὲ τρόπους συμβατοῦς μὲ τὴ λογικὴ καὶ τὶς αἰσθήσεις μας. Καὶ αὐτὸ ὄχι ὡς προβληματισμὸς πού ὀδηγεῖ σὲ ἀναζήτηση, ἀλλὰ ὡς ἀμφισβήτηση πού διακηρύσσει τὴν ἀπόρριψη. Ἀκόμη καὶ οἱ πιστοί, ὅσοι ὁμολογοῦμε πίστη, ἔχουμε μπολιαστεῖ ἀπὸ ἐρωτήματα τέτοιας ἀμφισβήτησης.

Ὅλη αὐτὴ ἡ ἀντίληψη ξεχύνεται στὶς μέρες μας μέσα ἀπὸ ἐκδόσεις πού κυκλοφοροῦν ὡς best sellers, ὅπως: «*Τὸ τέλος τῆς πίστεως*» τοῦ Σὰμ Χάρις¹¹, ἡ «*Ἐπιστολὴ σὲ ἓνα Χριστιανικὸ Ἔθνος*» τοῦ ἰδίου¹², τὸ «*Λύνοντας τὰ μάγια*» τοῦ Ντάνιελ Ντένετ¹³, «*Ἡ περὶ Θεοῦ ἀυταπάτη*» τοῦ Ρίτσαρντ Ντόκινς¹⁴ καὶ τὸ «*Ὁ Θεὸς δὲν εἶναι τέλειος*» τοῦ Κρίστοφερ Χίτσενς¹⁵ ἢ ἀπὸ προκλητικὲς διαφημίσεις ὅπως αὐτὴ τοῦ Ἰδρύματος «Giordano Bruno» τῆς Γερμανίας μὲ τὸ μήνυμα σὲ πινακίδες τῶν λεωφορείων «Δὲν ὑπάρχει, σχεδὸν μὲ βεβαιότητα, θεός» ἢ μέσα ἀπὸ εὐρείας κλίμακος θεατρικὰ ἢ κινηματογραφικὰ ἔργα χαμηλῆς ποιότητος καὶ ὑπερβολικῆς ἀσεβείας.¹⁶

Δίπλα σὲ αὐτὰ ὁ Francis Collins, ἐπικεφαλῆς τοῦ προγράμματος ἀποκρυπτογράφησης τοῦ ἀνθρώπινου γονιδιώματος καὶ σημερινὸς πρόεδρος τοῦ Ἐθνικοῦ Συστήματος Ὑγείας (NIH) τῶν ΗΠΑ, μὲ τὸ βιβλίο του «*Ἡ γλῶσσα τοῦ Θεοῦ*»¹⁷, ὑποστηρίζει ὅτι τὸ θέμα τοῦ Θεοῦ δὲν εἶναι θέμα ἐπιστήμης ἀλλὰ ἐπι-

¹¹ ἐκδ. Ἐνάλιος, 2008.

¹² ἐκδ. Κέδρος, 2007.

¹³ ἐκδ. Viking Adult, 2006.

¹⁴ ἐκδ. Κάτοπτρο 2007.

¹⁵ ἐκδ. Atlantic Books.

¹⁶ Ἀπάντηση στὶς ἐπιστημονικὲς διακηρύξεις δίδεται ἀπὸ ἄλλους ἐπιστήμονες, ὅπως ὁ Albert Einstein μὲ τὸν περίφημο λόγο του: «*Ποτέ δὲν βρήκα τίποτε, στὴν ἐπιστήμη μου, πού νὰ μπορῶ νὰ ἀντιτάξω στὴ θρησκεία*», ἢ τὸ ἀνάλογο τοῦ Max Planck ὅτι «*ὅπουδὴποτε καὶ ὅσονδὴποτε βαθιὰ ἂν προσηλώσουμε τὰ βλέμματά μας, πουθενὰ δὲν βρίσκουμε καμία ἀντίφαση μεταξὺ τῆς θρησκείας καὶ τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν· ἀντίθετα μάλιστα, στὰ κρισιμότερα σημεῖα βρίσκουμε πλήρη συμφωνία*» ἢ τοῦ Werner Heisenberg: «*Μολονότι εἶμαι τώρα πεπεισμένος ὅτι ἡ ἐπιστημονικὴ ἀλήθεια εἶναι ἀκλόνητη στὸ πεδίο της, δὲν τὰ κατάφερα ποτέ μου νὰ ἀπορρίψω τὸ περιεχόμενο τῆς θρησκευτικῆς σκέψης σὰν δῆθεν μέρος μιᾶς ξεπερασμένης φάσης στὴ συνείδηση τῆς ἀνθρωπότητας, ἓνα μέρος πού θὰ πρέπει νὰ τὸ ἐγκαταλείψουμε ἀπὸ ἐδῶ κι ἐμπρός*». Αὐτὲς ὅμως εἶναι θέσεις ἄλλης ἐποχῆς καὶ ἀπόψεις ἄλλης λογικῆς. Καὶ κάπως τὶς ἀντιπαρερχόμεθα.

¹⁷ ἐκδ. Παπαζήση, 2009.

στήμονα¹⁸, και ὅτι ὅλες οἱ παραπάνω ἀθεϊστικές διακηρύξεις δὲν ἀποτελοῦν ἀποδείξεις τῆς ἐρευνητικῆς διαδικασίας, ἀλλὰ σαφεῖς πιστοποιήσεις αὐθαίρετης κρίσης συγκεκριμένων ἐπιστημονικῶν ἐγκεφάλων. Αὐτὰ ἀπὸ τὸν μεγαλύτερο ἐπιστήμονα, μὲ ἐξαιρετικῆς ἀκριβείας ἐπιστημονικὸ λόγος, μέσα ἀπὸ μία περιπέτεια ἀδυσώπητου προσωπικοῦ προβληματισμοῦ. Ἐνα μοναδικὸ βιβλίο πορείας πρὸς τὴν πίστη ἀπὸ τὸν καλύτερο ἐκπρόσωπος τῆς γενετικῆς, τὸ ὁποῖο ὅμως παραμένει ἄγνωστο καὶ συναντᾷ δυσκολίες στὴν κυκλοφορία του! Τοῦτο διότι, ἐνῶ ἡ Γενετικὴ ἐπιστρατεύεται γιὰ νὰ καταδείξει τὴν ἐπιστημονικὴ ἀπόρριψη τοῦ Θεοῦ, ὁ κορυφαῖος γενετιστὴς ὁμολογεῖ τὴ συνάντησή μαζί Του!

Ἡ τραγικὴ διαπίστωση εἶναι ὅτι τὸν Θεὸ δὲν Τὸν θέλει ἡ ἐποχὴ μας. Ἐπιμένει ὅτι δὲν ὑπάρχει. Αὐτὸ πού παραμένει εἶναι τὸ φαινόμενο καὶ ἡ κουλτούρα τῆς θρησκείας. Οἱ θρησκείες ὅμως εἶναι προϊόντα κάποιας ἄλλης ἐποχῆς πού ἐμεῖς κληρονομήσαμε καὶ τώρα, ἐνῶ δὲν τίς ἔχουμε ἀνάγκη, δὲν μπορούμε νὰ ἀπαλλαγούμε. Δὲν μᾶς χρειάζεται ἕνας θεὸς γιὰ νὰ ἐξηγήσουμε τὸν κόσμος ἢ νὰ κάνουμε δύσκολα πράγματα. Πλέον τὰ ἐξηγοῦμε ὅλα μὲ τὴν ἐπιστήμη μας καὶ κάνουμε ὅ,τι θέλουμε μὲ τὴν τεχνολογία μόνοι μας.

Αὐτοὶ πού τὴν χρειάζονται εἶναι ὅλο καὶ λιγότεροι, ὅλο καὶ πιὸ ἄρρωστοι. Ὅσοι ταλαιπωροῦνται μὲ τὸ ἄγνωστο πού ὅμως ὅλο καὶ περιορίζεται, ἢ μὲ τὸ συναίσθημα πού ὅμως καὶ αὐτὸ ὅλο καὶ ἐκλογικεύεται καὶ ἰσοπεδώνεται. Τελικὰ τὸν Θεὸ οὔτε τὸν βλέπουμε οὔτε τὸν χρειαζόμαστε οὔτε καὶ τὸν θέλουμε. Δὲν εἶναι κάποιος, ἀλλὰ εἶναι κάτι πού μὲ κάθε τρόπο πρέπει νὰ ἀποβληθεῖ ἀπὸ τὴ ζωὴ μας!

Αὐτὰ προσπαθοῦν νὰ μᾶς κάνουν νὰ πιστεύσουμε. Ἡ Βαβελικὴ ἀντίληψη ἀναβιώνει στὸν 21^ο αἰῶνα ὅσο ποτὲ ξανά, μάλιστα συνδυασμένη πάλι μὲ σοδομικὰ φαινόμενα! Τελικὰ, ἡ ἐποχὴ μας, ἀγνοῶντας τὴν ἐλευθερία τῆς ἀλήθειας, μᾶς σκλαβώνει στὴ φυλακὴ τῆς πραγματικότητας.

(γ) Οἱ περὶ τῆς Ἐκκλησίας ἀντιλήψεις

Ὑπὸ τὴν ἐπήρεια ὅλου αὐτοῦ τοῦ πλαισίου σκέψης δημιουργεῖται καὶ ἡ ἀντίληψη περὶ Ἐκκλησίας στὶς μέρες καὶ στὸν τόπος μας. Ἡ Ἐκκλησία κηρύσσει τὴν πίστη στὸν Θεὸ καὶ τὴν ζωὴ κατὰ τὸ ἱερὸ Εὐαγγέλιο, ὁμιλεῖ γιὰ Τριαδικὴ Θεότητα, γιὰ ἐνανθρώπηση τοῦ Υἱοῦ καὶ Λόγου τοῦ Θεοῦ ἐν τῷ προσώπῳ τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ, γιὰ κοινωνία τοῦ Ἁγίου Πνεύματος, γιὰ ἐν Χριστῷ ζωὴ κλπ.

¹⁸ Ἡ ἀθεΐα ἐνὸς ἐπιστήμονα δὲν ἀποτελεῖ ἀπόδειξη ἐπιστημονικῆς ἀπόρριψης τῆς πίστεως. Συχνὰ μεγάλοι ἐπιστήμονες (Einstein, Stephen Hawking) ἐμφανίζονται μὲ μεταβαλλόμενες ἢ καὶ ἀντιφατικὲς μεταξὺ τους ἐπὶ τοῦ θέματος ἀπόψεις (βλ. ἐφημ. ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ 5.10.2012).

Αυτά όλα υπερβαίνουν τόν σύγχρονο άνθρωπο, κυρίως τόν νέο. Ούτε τὰ γνωρίζει, ούτε τὰ κατανοεί, ούτε τὰ θέλει. Θεωρεί τήν Ἐκκλησία ὡς μία θρησκευτική ἔκφραση ἐναντίον τῆς ὁποίας ἔχει ἤδη προῖδεασθεῖ ἀπό τοὺς πανίσχυρους μηχανισμούς τῆς σύγχρονης κοινωνίας.

Ἡ Ἐκκλησία γιά τόν μέσο σύγχρονο ἄνθρωπο καί εἰδικότερα τόν σύγχρονο νέο Ἕλληνα, εἶναι κάτι πού ἔχει χαρακτηριστικά ἀταίριαστα μέ τὸ σήμερα. Ἄς δοῦμε τὸ περίγραμμα τῆς νέας εἰκόνας πού τείνει νὰ ἐπικρατήσει.

(1) Εἶναι ἓνα κοινωνικο-ψυχολογικὸ κατασκευάσμα γεμῆτο δογματικὲς διακηρύξεις, τύπους καί συμβολισμούς, ἀπίστευτες καί υπερβολικὲς ἀφηγήσεις πού δὲν ἔχουν καμμία σχέση μέ τήν πραγματικότητα τῆς ζωῆς καί στήν καλύτερη περίπτωση παρουσιάζουν τήν πιθανότητα ὡς ὑποβάλλουσα ἀλήθεια γιά νὰ πείσει, νὰ δημιουργήσει ὁπαδούς ἢ νὰ κρατήσει τόν ἱστορικὸ ρόλο ὑπάρξεώς της. Δὲν ἔχει καμμία σχέση μέ τήν πρόοδο καί τήν ἀνάπτυξη. Εἶναι ὅ,τι συντηρητικότερο ὑπάρχει στίς μέρες μας. Εἶναι ὅπιο πού ναρκώνει.

(2) Ἐκφράζει μιὰν ἄλλην ἐποχὴ. Δημιούργησε καί διαμόρφωσε κάποιον πολιτισμὸ πού ταίριαζε σὲ ἄλλους ἀνθρώπους μέ ἄλλες εἰκόνες γιά τὴ ζωὴ. Ἀκόμη καί τὸ ὠραῖο τὸ ἐννοεῖ μέ ὄρους παρωχημένους. Οἱ πλούσιοι συμβολισμοὶ της, οἱ πανηγύρεις καί οἱ ἐορτασμοὶ της, ἡ μουσικὴ καί ἡ αἰσθητικὴ της δὲν ἔχουν σχέση μέ τὸ σήμερα. Ἐπιπλέον, οἱ ἀφηγήσεις της, οἱ ἱστορικὲς βάσεις τῶν ἐορτῶν της, ἡ ἐκ Παρθένου γέννηση, ἡ Μεταμόρφωση, ἡ Ἀνάσταση, ἡ Πεντηκοστή, τὰ θαύματα ὅπως ὁ πολλαπλασιασμὸς τῶν ἄρτων, ἀπευθύνονται σὲ ἐποχὲς πού ἀρέσκονταν σὲ υπερβολικὲς μυθοπλασίες καί δὲν ἔχουν σχέση μέ τὴ δικὴ μας πού ἀξιώνει ἀποδείξεις, λιτότητα ἐκφράσεων καί σαφήνεια.

(3) Ταυτίσθηκε μέ τὸ κοσμικὸ σύστημα καί τὸ ἐκμεταλλεύθηκε γιά νὰ ἀποκτήσει δύναμη, ἐπιρροή, πλοῦτο. Καί σήμερα πού αὐτὸ ἀπομυθοποιεῖται καταρρέει μαζί του. Αὐτὸ τὸ σύστημα τῆς ἔδωσε τὴν περιουσία της καί τὸν ρόλο της, γι' αὐτὸ καί σήμερα ὀφείλει νὰ τὰ ἐπιστρέψει ὅλα καί ἀμέσως νὰ καταργηθεῖ. Κατέχει ἀμύθητη περιουσία τὴν ὁποία ἀρνεῖται μέ ποικίλα ἐπιχειρήματα καί ἀναληθεῖς δικαιολογίες νὰ ἀποδώσει στὸν λαό, ὁ ὁποῖος καί ἀνάγκη τὴν ἔχει καί τοῦ ἀνήκει.

(4) Ὁ λόγος της δὲν ἔχει σχέση μέ τὴ ζωὴ της, οὔτε τὸ κήρυγμα μέ τίς πράξεις καί τὰ ἔργα τῶν ὁπαδῶν της. Ἡ διάλεκτός της εἶναι πομπώδης, μὴ κατανοητὴ, μιλάει γιά ἔννοιες πολὺ ἀφηρημένες, ὑψηλὲς καί ἀμφίβολες μέ τέτοια βεβαιότητα πού ὄχι μόνον δὲν πείθει, ἀλλὰ καί ἐπειδὴ δὲν ἐπιβεβαιώνονται στήν καθημερινότητα τῆς ζωῆς καλλιεργεῖ τὸ ψέμμα καί τὴν ὑποκρισία. Οἱ ἅγιοι της ἔζησαν καί τὰ θαύματα συνέβησαν σὲ ἄλλες ἐποχὲς, ἐνῶ οἱ σημερινοὶ ἅγιοι εἶναι

δῆθεν κρυμμένοι καὶ τὰ θαύματα εἴτε εἶναι φτιαχτὰ εἴτε δὲν μπορούμε ἐμεῖς νὰ τὰ δοῦμε. Γί' αὐτὸ καὶ τελικὰ δὲν τὰ πιστεύουμε.

(5) Τὸ κήρυγμα καὶ οἱ ἐπαγγελίες της προσφέρουν κάτι πού τὸ ὀνομάζει ἡ ἴδια μὲν ἀλήθεια, ἀλλὰ ἀλήθεια δὲν ὑπάρχει, δὲν ἀποδεικνύεται, δὲν μᾶς ἐνδιαφέρει, δὲν σχετίζεται μὲ τὴν πραγματικότητα, δὲν ἐπηρεάζει τὴν καθημερινότητα καὶ δὲν τὴν διορθώνει. Γί' αὐτὸ οὔτε μᾶς ἀρέσει οὔτε μᾶς ἀπασχολεῖ. Οὔτε πού τὴν ἔχουμε ἀνάγκη.

(6) Ἡ Ἐκκλησία ἀποτελεῖ ἐστία συμβιβασμοῦ, ἀσυνέπειας, ὑποκρισίας, ὑπερβολικῆς χλιδῆς, συμφερόντων τῶν ὀλίγων εἰς βάρος τῶν πολλῶν, ἀκόμη δὲ καὶ ἠθικῆς διαφθορᾶς καὶ διαπλοκῆς, χῶρο σκανδάλων. Ὅχι ἀπλὰ δὲν μᾶς ἐνδιαφέρει ἢ δὲν τὴν καταλαβαίνουμε, ἀλλὰ θέλουμε νὰ ἀπαλλαγοῦμε ἀπὸ αὐτήν. Φταίει πολὺ γιὰ τὰ ἐπικρατοῦντα κοινωνικὰ δεινὰ. Δὲν εἶναι μόνον ὄπιο πού ναρκώνει τὴ σκέψη, ἀλλὰ εἶναι καὶ δηλητήριο πού ἀρρωσταίνει τὶς κοινωνίες.

(7) Παρὰ ταῦτα χρειάζεται σὲ κάποιους πού διαθέτουν περιδεεῖς συνειδήσεις ἢ δὲν μπορούν νὰ ἀπαλλαγοῦν ἀπὸ φόβους καὶ ἀνασφάλειες ἢ πού συντηροῦνται μὲ ἰδέες καὶ φαντασιώσεις. Χρειάζεται ἐνδεχομένως καὶ ὡς πολιτικὸς ἀντίλογος σὲ ἄλλες θρησκείες ἢ ὡς συντηρητῆς ἐνὸς ἱστορικοῦ παρελθόντος. Χρειάζεται ἐπίσης καὶ γιὰ τὸν μηχανισμό της, ὁ ὁποῖος σὲ συνδυασμὸ μὲ τὴ διδασκαλία της περὶ ἐθελοντισμοῦ καὶ προσφορᾶς καὶ τὶς οικονομικὲς δυνατότητές της, θὰ μπορούσε νὰ βοηθήσει τοὺς ἀναξιοπαθοῦντες τῶν κοινωνιῶν μας. Τὴν κατανοοῦμε καὶ τὴν ἀνεχόμεστε μόνον γιὰ τὸν κοινωνικὸ της ρόλο. Ἐκεῖ ἐξαντλεῖται ἡ ἀποστολή της.

(δ) Οἱ περὶ τῆς ἠθικῆς ἀντίληψεις - Ἀλλοίωση ἠθικοῦ κριτηρίου

Τέλος, ἡ ἔννοια τῆς ἠθικῆς ἔχει ἐντελῶς ἀλλοιωθεῖ. Οἱ λεγόμενες παγκόσμιες ἀξίες, ὅπως ἡ ἀλληλεγγύη, ὁ ἀλληλοσεβασμὸς, ἡ ἀξιοπρέπεια, ἡ δικαιοσύνη, ἡ δημοκρατία ἀντικατέστησαν τὶς ἀρετές. Τὸ νὰ κρατήσεις ἓνα ἔμβρυο πού ἐλεγχόμενο προγεννητικὰ παρουσιάζει κάποια πάθηση «ἐλέγχεται ἠθικά» κατὰ τὴν Ἐθνικὴ Ἐπιτροπὴ Βιοηθικῆς¹⁹. Ὁ εὐγονισμὸς καὶ ἡ εὐθανασιακὴ ἀντίληψη παρουσιάζονται μὲ ἠθικὲς βάσεις καὶ σταδιακὰ νομιμοποιοῦνται. Ἀντίθετα ὁ σεβασμὸς τῆς ζωῆς καὶ ἡ συστολή μας ἀπέναντι στὸν ἀπόλυτο ἔλεγχό της ἀπορρίπτεται ἀπὸ τὴν νέα ἠθικὴ ἀντίληψη.

Αὐτὸ πού ἐπικρατεῖ εἶναι ὁ ὑπερβολικὸς τονισμὸς τῶν ἀτομικῶν δικαιωμάτων. Ἐλευθερία εἶναι νὰ κάνεις ὅ,τι θέλεις. Ὁ λαὸς ἔχει καὶ δίκιο καὶ δύναμη. Ἡ σχέση του μὲ τὴν ἐξουσία δὲν ἔχει ἰδεολογικὴ βάση. Δὲν ἐκλέγουμε τοὺς

¹⁹ Εἰσήγηση-Γνώμη γιὰ τὴν Προγεννητικὴ καὶ Προεμφυτευτικὴ διάγνωση, www.bioethics.gr

καλύτερους για να μάς διοικήσουν ή για να μάς διορθώσουν, αλλά αυτούς που υπηρετούν τα μικροσυμφέροντά μας. Αυτό γεννά την ήθικη τής διαμαρτυρίας, τής αγανάκτησης, τών συνεχών διεκδικήσεων. Επίσης, τα λεγόμενα άτομικά δικαιώματα έφεραν την «σεξουαλική απελευθέρωση» τής γυναίκας, την αντικατάσταση του γάμου από τα σύμφωνα συμβίωσης, τις παρελάσεις και τους γάμους τών όμοφυλοφίλων. Σαν να έπαισαν οι τελευταίοι ότι τὸ πάθος τους οφείλεται σὲ γονίδιο και τὸ ὄνόμασαν *ιδιαιτερότητα*, τὴν ὁποία και πρέπει νὰ διεκδικήσουν και προκλητικὰ νὰ ἐπιδείξουν. Κανένας ὅμως δὲν σκέπτεται μήπως και ἡ παιδοφιλία ἔχει γονιδιακὸ ὑπόβαθρο, ὁπότε θὰ ἔπρεπε νὰ εἴμαστε πιὸ ἀνεκτικοὶ ἀπέναντί στους παιδεραστές. Τὸ ἴδιο και ἡ ἐγκληματικότητα. Ἀνοχή στους λαθρομετανάστες, ἐλεύθερες συμβιώσεις, σεβασμὸς στὸν σεξουαλικὸ προσανατολισμὸ, νομιμοποίηση τοῦ εὐγονισμοῦ και τῆς εὐθανασίας και ἄλλα συναφῆ που ἔπονται ἀποτελοῦν ἐκφράσεις τῆς νέας ἠθικῆς.

Τὸ φρόνημα τῆς Ὁρθόδοξης μαρτυρίας

Μέσα λοιπὸν σὲ αὐτὴν τὴν ἀτμόσφαιρα ἀντιλήψεων τὸ ἐρώτημα εἶναι πῶς πρέπει νὰ κινηθοῦμε ὡς Ἐκκλησία. Πῶς θὰ καταθέσουμε τὴ μαρτυρία μας σὲ ἀνθρώπους που εἶναι ἐντελῶς ἀδιάφοροι, προκατειλημμένοι ἢ και ἀρνητικοὶ ἀπέναντι και μόνο στὴν ἔννοια τοῦ Θεοῦ; Πῶς θὰ μιλήσουμε για τὸν Θεὸ σὲ κάποιον που δὲν Τὸν θέλει, αἰσθάνεται πῶς δὲν Τὸν χρειάζεται, δὲν τὸν ἀπασχολεῖ, δὲν Τὸν ὑποψιάζεται; Ὁ Ἀπόστολος Παῦλος βρῆκε στὴν Ἀθήνα βωμὸ ἀφιερωμένο στὸν ἄγνωστο Θεό. Βρῆκε σπόρο πίστεως και ἀναζήτησης. Οἱ τότε Ἀθηναῖοι ἔψαχναν τὸν Θεό. Οἱ σημερινοὶ ἀρνοῦνται και τοὺς βωμούς. Οἱ ἀντιδράσεις για νὰ κτισθεῖ σήμερα ἕνας ναὸς εἶναι γνωστὲς σὲ ὅλους μας. Για τὴν ἐποχὴ μας μᾶλλον ἰσχύει τὸ «*πλὴν ὁ Υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου ἐλθὼν ἄρα εὐρήσει τὴν πίστιν ἐπὶ τῆς γῆς;*»²⁰

Ὅφειλουμε ἐπίσης νὰ ὁμολογήσουμε ὅτι τὸ δηλητήριό αὐτῶν τῶν νέων ἀντιλήψεων ἔχει διεισδύσει και μέσα στὸν ἐκκλησιαστικὸ ὄργανισμὸ και ἐκδηλώνεται ὡς ἐκκοσμίκευση, ὡς κόπωση και ἐφησυχασμὸς, ὡς γενικευμένη ἀπροθυμία, ὡς δειλία, ὡς συμβιβασμὸς και συσχηματισμὸς, ὡς τήρηση τύπων και ὄχι βίωση μυστηρίου, ὡς ὀρθολογισμὸς, που κατὰ παράξενο τρόπο συνυπάρχει μὲ ἕνα φρόνημα ἀφελοῦς ἐπαρχιωτισμοῦ ἢ και νοσηροῦ συντηρητισμοῦ.

Αὐτὸ ὅμως που μέσα στὴν ἱστορία βλέπουμε νὰ λειτουργεῖ ὡς μάχαιρα μαρτυρίας εἶναι ἡ **προφητικότητα τοῦ λόγου**, ἡ βεβαίωση τοῦ κηρύγματος

²⁰ Λουκ. ιη' 8.

ἀπὸ σημεία²¹, τὸ πνεῦμα τῆς αὐτοθυσίας καὶ τοῦ μαρτυρίου, ὁ ἥρωισμὸς τοῦ ἀπολύτου τῆς ἀσκητικῆς ἐπιλογῆς, ἡ διάκριση τοῦ μέτρου τῆς ποιμαντικῆς, ἡ ἀπόδειξη τῆς ἀγιότητος μέσα ἀπὸ ἔργα. Ἐκκλησία χωρὶς ἐμφανῆ στοιχεῖα μετάνοιας, χωρὶς σύγχρονα σημεία, χωρὶς μαρτυρικό φρόνημα, χωρὶς ἀσκητικὴ ζωὴ, χωρὶς ἀνιδιοτελεῖ ποιμαντικὴ μέριμνα, χωρὶς καρπούς ἀρετῆς καὶ ἀγιότητος ἀποτελεῖ λόγον εὐσεβείας μὲ ταυτόχρονη ἄρνηση τῆς δυνάμεώς της²². Ὁ λόγος της πρέπει νὰ εἶναι προφητικός, λόγος πίστεως στὸν Χριστὸ καὶ ὄχι ἀπλῆ διδασκαλία ἠθικῆς ἢ προτροπὴ ἔργων κοινωνικῆς ἀγάπης. Κορμὸς τῆς ἐκκλησιαστικῆς μαρτυρίας δὲν εἶναι τὰ ἔργα τῆς ἀγάπης, οὔτε βέβαια ὁ θεολογικὸς στοχασμὸς, ἀλλὰ ἡ βιωμένη προφητικὴ θεολογία καὶ ἀλήθεια, ἡ ζωὴ καὶ ὁμολογία τῆς πίστεως.

Δίπλα σὲ αὐτά, δὲν μπορεῖ ἡ ἀλήθεια νὰ μὴν ἐκφράζεται μὲ εἰλικρίνεια. Ὁ λόγος τῆς Ἐκκλησίας πρέπει νὰ διακρίνεται γιὰ τὴν **αὐθεντικότητα τῆς μαρτυρίας**, τὴν εὐθύτητά του, ὅπως καὶ γιὰ τὴν ἀπόλυτη συμβατότητα μὲ τὴν ζωὴ καὶ τὰ ἔργα μας. Δὲν μπορεῖ ὅταν ἡ ζωὴ μας πάσχει ὁ λόγος μας νὰ εἶναι δυσανάλογα πληθωρικός. Ἡ ἀλήθεια εἶναι ὑπερβατικὴ, μπορεῖ νὰ μὴν κατανοεῖται. Ἡ ζωὴ ὅμως εἶναι τὸ ὄρατὸ καὶ ψηλαφητὸ μέρος τῆς ἀλήθειας, ἡ σὰρκα της. Σωτηριῶδες μήνυμα χωρὶς παρουσία αἰσθητῶν καὶ μυστικῶν ἀρετῶν, δίχως τὸ ἄρωμα τῆς κατὰ χάριν ζωῆς καὶ τῆς ἀγιότητος δὲν πρόκειται κανεὶς νὰ τὸ προσέξει. Καὶ αὐτὸ δὲν εἶναι ὑπόθεση τῶν κοινωνιῶν· εἶναι προϋπόθεση τῆς ἐκκλησιαστικῆς κοινότητος. Ἡ κατηγορία ποὺ μᾶς προσάπτουν γιὰ ξύλινο, τυποποιημένο καὶ συνάμα πομπώδη λόγο ἔχει ἀσφαλῶς τὴν βάση της. Σὲ μία ἐποχὴ καὶ κοινωνία ποὺ ἓνα ζεῖς καὶ δέκα δείχνεις, καλύτερα δέκα νὰ ζοῦμε καὶ ἓνα νὰ ὁμολογοῦμε.

Κάποιοι ὑποστηρίζουν ὅτι μᾶς χρειάζεται ἐκσυγχρονισμὸς καὶ προσαρμογὴ στὰ σημερινὰ δεδομένα καὶ ἄλλοι ἐπιμένουν ὅτι ὁ ἐκκλησιαστικὸς λόγος πρέπει νὰ διατηρήσει τὴν διαχρονικότητα καὶ τὴν **ἐτερότητα τοῦ μηνύματος** ποὺ κομίζει, ὅπως αὐτὸ συνέβη στὴν παράδοσή μας. Ἄς μοῦ ἐπιτραπεῖ νὰ τοποθετηθῶ προσωπικά: Ὁ λόγος τοῦ Θεοῦ δὲν εἶναι ἐκ τοῦ κόσμου τούτου· εἶναι μυστήριο, ἀποκάλυψη τοῦ ἀπροσίτου καὶ τοῦ ἀκατανοήτου, τὸ ὁποῖο ὅμως εἶναι μεθεκτὸ ἀπὸ τὸν ἄνθρωπο. Ὁ Κύριος ὅταν μίλησε γιὰ τὸ σῶμα καὶ τὸ αἷμα Του στοὺς ἑβραίους δὲν στοργγύλεψε τὸν λόγο Του, μὲ ἀποτέλεσμα νὰ Τὸν ἐγκαταλείψουν κάποιοι ἀπαντῶντας ὅτι «σκληρὸς ὁ λόγος οὗτος²³». Ἀλλὰ καὶ στὸ κήρυγμα τῆς Πεντηκοστῆς, ὅπου τὸ ἄκουσμα ἦταν «ξένον» καὶ τὸ θέαμα «ἔτε-

²¹ «σημεῖα δὲ τοῖς πιστεύουσι ταῦτα παρακολουθήσει» (Μάρκ. 1στ' 17).

²² «ἔχοντες μὸρφωσιν εὐσεβείας τὴν δὲ δύνανται αὐτῆς ἠρνημένοι» (Β' Τιμ. γ' 5).

²³ «Σκληρὸς ἐστὶν ὁ λόγος οὗτος τίς δύναται αὐτοῦ ἀκοῦειν... ἐκ τούτου πολλοὶ ἐκ τῶν μαθητῶν αὐτοῦ ἀπήλθον εἰς τὰ ὀπίσω καὶ οὐκέτι μετ' αὐτοῦ περιεπάτουν» (Ἰω. στ' 60,66).

ρον», κάποιοι θεώρησαν ότι οι απόστολοι «ἦσαν γλεύκους μεμεστωμένοι»²⁴. Τὸ ἴδιο συμβαίνει καὶ μὲ τὸν Παῦλο στὴν Ἀθήνα· μίλησε σαφῶς γιὰ ἀναστάντα Χριστό καὶ οἱ ὀρθολογιζόμενοι φιλοσοφοῦντες τοῦ ἀπήντησαν εἰρωνικὰ «ἀκουσό-μεθά σου καὶ πάλιν»²⁵. Τὰ τρία αὐτὰ δημόσια κηρύγματα παρουσίασαν τὴν ἀλήθεια τῆς πίστεως ὡς μυστήριον, αὐτὴ ἀρχικῶς ἀπερρίφθη, ἢ κατάθεσὴ τῆς ὁμῶς ὡς σπόρου στὴν γῆ τῶν τότε κοινωνιῶν βλάστησε καὶ μάλιστα θαυμαστῶς. Αὐτὸ ποὺ τελικὰ χρειάζονται τὰ σύγχρονα «ἔθνη» δὲν εἶναι τόσο ἡ κατανόηση τοῦ μηνύματος, ὅσο ἡ ἐκπληξη τοῦ μυστηρίου καὶ ἡ μετὰ φόβου Θεοῦ καὶ συστολῆς κατάθεση τῆς μαρτυρίας του διὰ τοῦ στόματος καὶ τῆς ζωῆς τῆς Ἐκκλησίας.

Ἡ Ἐκκλησία εἶναι *καθολικὴ καὶ ἀποστολική*. Αὐτὸ σημαίνει ὅτι ἡ ὅλη τῆς παρουσία δὲν μπορεῖ νὰ ἔχει καμμία σχέση μὲ τὸν ἐπαρχιωτισμὸ, τὸν ρατσισμό, τὸν φόβον τῶν ἀνθρώπων. Σὲ μιὰ ἐποχὴ καὶ ἕναν κόσμον ξεγελασμένο ἀπὸ κηρύγματα ἐνόητος, ὕμνους δημοκρατίας καὶ ἐπαγγελίες ἀνθρωπίνων δικαιωμάτων, ὅπου ἡ ἔννοια τῆς ἐλευθερίας ἔχει χαθεῖ, ὅπου οἱ ἄνθρωποι ὅλο καὶ περισσότερο περιχαρᾶκῶνονται πίσω ἀπὸ τὰ τεῖχη τοῦ ἀσφυκτικοῦ ἀτομισμού καὶ οἱ κοινωνίες συνωστίζονται μέσα στοὺς θαλάμους μιᾶς παγκόσμιας ἠλεκτρονικῆς φυλακῆς, βασικὸ στοιχεῖο τῆς μαρτυρίας τῆς Ἐκκλησίας εἶναι **ἡ οἰκουμενικότητα τοῦ κηρύγματος**, τὸ ἀνοιγμα εἰς «πάντα τὰ ἔθνη», ἡ ἀπέραντη χωρητικότητά της, ἡ εὐρύτητα, τὸ ἔλεος, ἡ ἐλευθερία της, ὅλα αὐτὰ σὲ συνδυασμὸ μὲ τὴ σαφήνεια καὶ τὴν τόλμη τῆς ὁμολογίας της.

Πρακτικὲς προτάσεις

Ἄς μοῦ ἐπιτραπεῖ νὰ κλείσω τὴν συνοπτικὴ αὐτὴ παρέμβασή μου μὲ μερικὲς πρακτικὲς προτάσεις, οἱ ὁποῖες κάτω ἀπὸ ὄρους θὰ μπορούσαν νὰ υλοποιηθοῦν τὶς παραπάνω θέσεις.

(1) Τὸ πρῶτον πράγμα εἶναι ἡ ζωὴ μας ὡς Ἐκκλησιῶν. Ὅταν ἡ εἰκόνα μας, ἀντανάκλαση μᾶλλον τοῦ φρονήματός μας, ταυτίζεται μὲ ἐπίδειξη κοσμικῆς δυνάμεως, μὲ ἔριδες καὶ διαμάχες γιὰ ἀνούσια πράγματα, μὲ διεκδικήσεις δικαιωμάτων, μὲ ἐγωιστικὲς ἀντιπαραθέσεις καὶ συνεχεῖς ἀνταγωνισμούς, μὲ πρωτοκαθεδρίες, μὲ ὑπερθετικούς τίτλους ποὺ οὔτε ἀξία ἔχουν οὔτε κανεὶς τοὺς πιστεύει, τότε τὸ μήνυμά μας δὲν ἔχει τὴν ἐτερότητα τῆς θεϊκῆς μαρτυρίας ποὺ ἐπαγγέλλεται τὴν ἀλήθεια, ἀλλὰ τὸ ἴδιο ἐκφράζει μιὰ ἀποκρουστικὴ καὶ προκλητικὴ διάψευση τῶν ἐπαγγελλομένων. Καιρὸς οἱ δομὲς τῆς συνοδικῆς καὶ συλλογικῆς

²⁴ Πράξ. β' 13.

²⁵ Πράξ. ιζ' 32.

ἐκκλησιαστικῆς ἔκφρασης (π.χ. ἡ ἐκλογή τῶν ἐπισκόπων) νὰ ἀποκτήσουν **συμβατότητα μετὸν εὐαγγελικὸν λόγον**.

(2) Τὸ **ζωντάνεμα** τῆς δικῆς μας ζωῆς. Θὰ πρέπει νὰ ὁμολογήσουμε ὅτι ἡ μαρτυρία δὲν δίνεται ὡς ὀφειλὴ στὸν κόσμον, ἀλλὰ ἀναδύεται φυσικὰ καὶ αὐθόρμητα. Θὰ μποροῦσε νὰ τρῶμε νησθήσιμα φαγητὰ ἀλλὰ νὰ μὴν ξέρομε νὰ νηστεύουμε, νὰ λέμε προσευχὲς ἀλλὰ νὰ μὴν γνωρίζουμε νὰ προσευχομάστε, νὰ πηγαίνουμε στὴ ἐκκλησία ἀλλὰ νὰ μὴν λατρεύουμε, νὰ διαβάζουμε βιβλία ἀλλὰ νὰ μὴν καλλιεργούμεθα, νὰ ἐξομολογούμεστε τὶς ἁμαρτίες μας ἀλλὰ νὰ μὴν μετανοοῦμε, νὰ κοινωνοῦμε ἴσως καὶ συχνὰ ἀλλὰ νὰ μὴν μυσταγωγούμεθα, νὰ τηροῦμε τοὺς ἐκκλησιαστικοὺς νόμους καὶ τὶς εὐαγγελικὰς ἐντολὰς ἀλλὰ νὰ μὴν ἔχουμε τὴν χάρι. Οἱ ἱερεῖς μας ἀπὸ τελετουργοὶ πρέπει νὰ γίνουν μυσταγωγοί, ὁ λαὸς μας ἀπὸ ἐκκλησιαστικοὶ ὁπαδοὶ πρέπει νὰ γίνουν πιστοί, τὰ δόγματά μας πρέπει νὰ γίνουν ζωὴ, ἡ Σύνοδος μας ἀπὸ διοικητικὸ σῶμα πρέπει νὰ λειτουργεῖ ὡς πνευματικὸς ἐκφραστὴς τῆς θείας βούλησης στὴ ζωὴ μας. Τότε ἡ ὅποια μαρτυρία, ἀκόμη καὶ αὐτὴ τῆς σιωπῆς, ἀκόμη καὶ ἂν παρουσιάζει ἀτέλειες, εἶναι ἀληθὴς καὶ λειτουργεῖ ὡς μάχαιρα τοῦ Πνεύματος.

(3) Θὰ πρέπει ἡ παιδεία τῆς πίστεως καὶ ἡ ἐκκλησιαστικὴ καλλιέργεια νὰ ἔχουν στοιχεῖα ζωντανῆς **κατήχησης** καὶ ὄχι σχολικοῦ μαθήματος. Ἡ εὐθύνη τοῦ καταρτισμοῦ τῶν πιστῶν βαρύνει ἀποκλειστικὰ τὴν ἴδια τὴν Ἐκκλησία. Εἶναι μέρος τῆς ζωῆς της. Ὀφείλουμε ἰδιαίτερα νὰ ἐπιμεληθοῦμε τὴν κατήχηση σὲ καθημερινὴ βάση καὶ νὰ συνδυασθεῖ ἡ διδασκαλία μετὰ τὴν λατρεία καὶ τὴν συμμετοχὴ στὴν ἐκκλησιαστικὴ ζωὴ. Αὐτὸ πρέπει νὰ ἀρχίσει ὄχι μετὰ ἀπόφαση τῆς Συνόδου ἀλλὰ μετὰ ἄμεση ἐνεργοποίηση τῶν ἐπισκόπων.

(4) Μεγάλη παρακαταθήκη τῆς Ἐκκλησίας μας ἀποτελεῖ ἡ **Λειτουργικὴ ζωὴ**. Τὴν ἀνάγκη της ἀλλὰ καὶ τὰ ἀποτελέσματά της τὰ ζοῦμε σὲ κάποιο βαθμὸ ὅλοι μας. Μέσα ἀπὸ αὐτὴν τὸ Ἅγιον Ὅρος μαγεύει καὶ τοὺς πλέον ἄσχετους μετὰ τὴν πίστη ἐπισκέπτες του. Ἡ λειτουργικὴ ἀναγέννηση γιὰ τὴν ὅποια τόσος λόγος γίνεται στὶς μέρες μας εἶναι περισσότερο ἀναγκαῖα παρὰ ποτέ. Ὅχι ὅμως μετὰ ὄρους ἐκσυγχρονισμοῦ καὶ ἐκκοσμικέυσης ποὺ μπορεῖ νὰ τὴν μεταβάλλουν ἀπὸ μυσταγωγία σὲ τέχνη ἢ ἀπὸ μυστήριον καὶ λατρεία σὲ δρώμενον καὶ ἀναπαράσταση. Λατρεία δὲν σημαίνει τάξη, σωστὸ τυπικὸ καὶ κατανόηση. Σημαίνει μέθεξιν καὶ μυσταγωγία. Ἄν τὴν ἐκκοσμικεύσουμε θὰ τὴν καταστρέψουμε. Ἐπίσης, πρέπει ἡ λατρεία μας νὰ γίνῃ κατὰ τὸ δυνατόν συμμετοχικὴ (π.χ. κοινὴ ἀπαγγελία Συμβόλου Πίστεως, Κυριακῆς προσευχῆς, ψαλμωδία κ.λπ.)

(5) Πρέπει ὅπωςδήποτε νὰ δημιουργήσουμε ἄλλη σχέση μετὰ τὸν λαὸ τοῦ Θεοῦ καὶ γενικότερα μετὰ τὴν κοινωνία. **Νὰ πλησιάσουμε τὸν λαὸ !!!**. Ὅχι

μόνο να φροντίσουμε, αλλά κυρίως να έμπνεύσουμε. Δεν μπορούμε πλέον να πείσουμε με δελτία τύπου και ανακοινώσεις ή με προβολή του έργου μας μέσα από τα ΜΜΕ. Η εϊς βάρος τῆς Ἐκκλησίας μας προκατάληψη ἔχει πλέον ἀποκτήσει ρίζες βαθιές στὴν καρδιά τοῦ λαοῦ καὶ τὸ γενικότερο κλίμα εἶναι ἐξαιρετικὰ δυσμενές. Ἡ συμπόρευσὴ μας μὲ τὸ κοσμικὸ σύστημα ἐξουσίας πρέπει ριζικὰ νὰ ἀναθεωρηθεῖ. Τίποτα δὲν εἶναι πλέον δεδομένο. Ἡ δυτικότερη σχέση Ἐκκλησίας καὶ Κράτους ποὺ μᾶς ἐπιβλήθηκε κι ἐμεῖς ἀποδεχθήκαμε καίρια ἐπληξε τὴν παραδοσιακὴ σχέση Ἐκκλησίας καὶ λαοῦ. Ἦρθε ἡ ὥρα ποὺ ὡς Ἐκκλησία πρέπει ἐν τοῖς πράγμασι νὰ τὴν καταγγείλουμε ὡς ἔκτρωμα. Αὐτὸ δὲν εἶναι πολὺ δύσκολο, δεδομένης τῆς ἱστορικῆς σχέσης Ἐκκλησίας καὶ λαοῦ στὸν τόπο μας.

(6) Ἐπίσης, ὑπάρχουν καὶ ἀνάγκες ἔξω ἀπὸ τὸ ἄμεσο πεδίο εὐθύνης καὶ ἀρμοδιότητος τῆς Ἐκκλησίας. Ἔτσι, στὸν τόπο μας ἡ Ἐκκλησία ὀφείλει νὰ πρωτοστατῆσει στὸν ἀγῶνα γιὰ τὴν **διαφύλαξη τῆς ἱστορίας**, γιὰ τὴ διατήρηση τῆς ἐθνικῆς ἰδιοπροσωπείας καὶ τῆς γλώσσας, γιὰ τὴν ἐπιβίωση τῶν ἠθικῶν ἀρχῶν καὶ τοῦ δικαίου. Κάποιος πρέπει νὰ πεῖ τὰ πράγματα μὲ τὸ ὄνομά τους. Αὐτὰ ὅλα χωρὶς κοσμικὸ φανατισμὸ καὶ ἐμπάθεια, ἀλλὰ ὡς ἔκφραση ὁμολογίας τῆς ἀλήθειας ποὺ ποικιλότερα πολεμεῖται, ὄχι ἐκμεταλλεῦμενη τὴν κοσμικὴ τῆς δύναμη ἀλλὰ ἀξιοποιῶντας τὴν πνευματικὴ τῆς παρακαταθήκη. Στὸ πλαίσιο αὐτὸ ἡ ὅλη προσπάθεια ἀνάδειξης τοῦ λεγομένου «Τάματος τοῦ Ἔθνους» σὲ νέο ὄραμα, μὲ σύνθημα «ἀπὸ τὸν εὐσεβῆ λαὸ γιὰ τὸν λαό», θὰ μπορούσε ὑπὸ συγκεκριμένους ὅρους νὰ ἔχει μοναδικὰ στοιχεῖα ἐθνικῆς συσπείρωσης, ἐπιστροφῆς στὴν ἱστορία, σύγχρονης δημιουργίας, ἀνάδειξης τῆς δύναμης τῆς Ἐκκλησίας καὶ φυσικὰ ἀνανέωσης τῆς σχέσης τῆς μὲ τὸν λαό.

(7) Ἡ ζωὴ τῆς Ἐκκλησίας εἶναι ἀναπόσπαστα συνδεδεμένη μὲ τὸν **πολιτισμὸ**. Ἐκκλησία ποὺ δὲν παράγει πολιτισμὸ εἶναι ὀργανισμὸς χωρὶς ζωὴ. Ἡ ἀλήθεια καὶ ἡ ὀμορφιὰ συμβαδίζουν. Ἡ ἐποχὴ μας δὲν ἔχει πλέον εὐγένεια καὶ αἰσθητικὴ. Δὲν παράγει πολιτισμὸ. Καιρὸς ἐμεῖς νὰ καλύψουμε τὸ ὑφιστάμενο κενό. Νὰ δώσουμε πολιτισμὸ. Περιορισθήκαμε στὰ συσσίτια, στὰ κοινωνικὰ παντοπωλεῖα, στὰ ἰατρεῖα, στὰ γηροκομεῖα. Αὐτὸ εἶναι πολὺ σημαντικὸ ἀλλὰ δὲν ἀρκεῖ. Ἐκκλησιαστικὲς τέχνες, ποίηση, λογοτεχνία, ἀνάδειξη τῆς ὑγιοῦς λαογραφίας θὰ μπορούσαν κάλλιστα νὰ καλύψουν τὸ κενὸ πολιτισμοῦ στὶς μέρες μας. Αὐτὸ ὅμως συμβαδίζει μὲ τὴν ποιότητα, τὴν πρωτοτυπία, τὴν ἰδιοφυΐα, τὸ μεγαλεῖο καὶ φυσικὰ προϋποθέτει πνευματικὴ ἀκμὴ. Εἶναι ἀδικία νὰ μὴν ἀξιοποιήσουμε τὴν τεράστια καὶ μοναδικὴ ἐμπειρία τῆς παραδόσεώς μας. Καιρὸς νὰ προσφέρουμε τὴν ἀλήθεια πάνω σὲ ἓνα ὄχημα κουλτοῦρας καὶ πολιτισμοῦ.

(8) Στὴν πορεία τῆς ἡ Ἐκκλησία μέσα στὴν ἱστορία πάντοτε σεβάσθηκε τὴ σοφία τῶν γερόντων ἀλλὰ καὶ συγκίνησε τὶς ἀγνὲς νεανικὲς ψυχές. Ἀπὸ τὴ

μαρτυρία της δὲν ἔλλειψαν ποτὲ οἱ νέοι. Σήμερα εἶναι ἀλήθεια ὅτι τουλάχιστον φαινομενικὰ ἔχει κοπεῖ τὸ νῆμα τῆς σχέσης της μὲ τὸν **νεανικὸ κόσμον** καὶ ἡ ἀπήχησή της σὲ αὐτόν, μὲ ἀποτέλεσμα ἡ νεότης νὰ ἀγνοεῖ τὴ διάλεκτό της καὶ νὰ μένει ξεκομμένη ἀπὸ τὸ σωτήριο μήνυμά της. Στὸ δύσκολο αὐτὸ σημεῖο πρέπει νὰ δημιουργηθεῖ ἓνα ἀνανεωτικὸ κίνημα. Ὁ λόγος μας σήμερα πρέπει νὰ εἶναι ξεκάθαρος, τολμηρὸς, σύγχρονος, ἐλπιδοφόρος, νεανικὸς, ἡρωικὸς. Μόνο μὲ τέτοια στοιχεῖα στὴ γενικὴ μαρτυρία της θὰ μπορέσει νὰ κατακτήσει τὶς ἀποπροσανατολισμένες καὶ δίχως καμμία ἐλπίδα νεανικὲς καρδιές. Ἡ ἐπικρατοῦσα ἀντίληψη ὅτι τὸ μήνυμα τῆς Ἐκκλησίας συμβαδίζει μὲ τὸν συντηρητισμὸ εἶναι ἀσυγχώρητο λάθος ποὺ πρέπει νὰ ἀποβληθεῖ ἀπὸ τὸ φρόνημα καὶ τὴ ζωὴ μας. Ὁ συντηρητισμὸς δὲν εἶναι ἀρετὴ. Ἡ ἀλήθεια τοῦ Θεοῦ εἶναι κατ' ἐξοχὴν ἐπαναστατικὴ, ἀνατρεπτικὴ, ἀπρόβλεπτη, γεμάτη ἐκπλήξεις, πλούσια σὲ αἰφνιδιασμὸ, ἐλευθερία καὶ δύναμη. Ὅ,τι ζητάει μιὰ διψασμένη νεανικὴ ψυχὴ.

(9) Ἰδιαίτερη προσοχὴ πρέπει νὰ δοθεῖ στὴν σχέση μας μὲ τὴν **ἐπιστήμη**. Τὴν ἐπιστήμη δὲν ὑπάρχει κανένας λόγος νὰ τὴν φοβόμαστε. Τὰ προβλήματα ποὺ φαινομενικὰ ὑπάρχουν ὀφείλονται ἀποκλειστικὰ στὴ δυτικὴ θεώρηση τῆς πίστεως, ἡ ὁποία ἐπικίνδυνα καὶ ἀθεολόγητα ὀρθολογιζομένη ἐρμηνεύει στενὰ τὸ μυστήριον τοῦ κόσμου, τῆς ζωῆς καὶ τοῦ ἀνθρώπου καὶ ἀναζητεῖ ἐρείσματα στὰ ἐκάστοτε ἐπιστημονικὰ ἐπιτεύγματα. Ἡ σύγχρονη ἐπιστήμη δὲν ἀπειλεῖ τὴν πίστη μας. Ἀντίθετα, τὴν ἐπιβεβαιώνει -καὶ μάλιστα πανηγυρικὰ- ὅπως τὴν ζεῖ ἡ Ὁρθόδοξη Ἐκκλησία μας. Θὰ μπορούσε σήμερα νὰ γραφεῖ μιὰ θαυμάσια Ἐξαήμερος, ἀξιοποιῶντας τὰ ἐκπληκτικὰ πορίσματα τῶν συγχρόνων φυσικῶν καὶ βιολογικῶν ἐπιστημῶν, ὅχι στὴ βάση τῆς κατὰ γράμμα συμφωνίας τῆς ἐπιστήμης μὲ τὸ βιβλίον τῆς Γενέσεως, ποὺ δῆθεν «ἀποδεικνύει» τὴν ὕπαρξη τοῦ Θεοῦ, ἀλλὰ στὴν βάση μιᾶς ἐντυπωσιακῆς συμβατότητος τῆς σύγχρονης ἐπιστημονικῆς κοσμολογίας καὶ ἀνθρωπολογίας μὲ τὴν Ὁρθόδοξη θεολογία καὶ τὸν ἀποφατικὸ χαρακτήρα της, ποὺ παραπέμπει στὴν αἰώνια παρουσία Του καὶ διακηρύσσει ὅτι *«ὁ Θεὸς οὔτε εἶναι οὔτε μὴ εἶναι, ἀλλὰ ὡς ὁ Ἵν ὑπὲρ εἶναι»*.²⁶ Τὸ ἔτος 2000 ἡ Ἱερὰ Σύνοδος εἶχε ὀργανώσει ἓνα πρωτοποριακὸ Συνέδριον μὲ τὸν τίτλον «Ἐπιστήμη, Τεχνολογία, Ὁρθοδοξία», τὸ ὁποῖον θὰ ἔπρεπε χωρὶς καθυστέρηση νὰ ἐπαναληφθεῖ καὶ μάλιστα μὲ τὴν χρῆση τῆς σύγχρονης τεχνολογίας. Ἡ ποιμαντικὴ εὐθύνη μας νὰ ζεστάνουμε τὶς καλοπροαίρετες ἐπιστημονικὲς ψυχὰς καὶ νὰ ἀξιοποιήσουμε τὸν θησαυρὸ τῶν γνώσεων τους εἶναι ἐπιτακτικὴ.

(10) Ἀνάλογη ἀντιμετώπιση πρέπει νὰ τυχόν καὶ τὰ **τεχνολογικὰ ἐπιτεύγματα**. Εἶναι ἀλήθεια ὅτι ἐδῶ τὰ πράγματα εἶναι πιὸ δύσκολα. Γιατί

²⁶ Βλ. Ἁγίου Μαξίμου τοῦ Ὁμολογητοῦ, Μυσταγωγία, PG. 91, 664B.

υπάρχουν εφαρμογές κυρίως στον χώρο των βιολογικών έπιστημών που κυριολεκτικά σκοτώνουν το πνεύμα. Κατά το πρότυπο όμως της Έπιτροπής Βιοηθικής, θα μπορούσε να δημιουργηθεί μία Έπιτροπή Έπιστημονικής Ηθικής και Άξιοποίησης της Τεχνολογίας, ή όποια άφ' ενός μόν να αξιολογεί την πρόοδο των Έπιστημών και τις εξέλιξεις της τεχνολογίας, άφ' έτέρου δέ να αξιοποιεί μέ θεολογική ώριμότητα ό,τι αυτές προσφέρουν. Έπί παραδείγματι, δέν μπορούμε αύθαίρετα να σχολιάζουμε σύγχρονα έρευνητικά έπιτεύγματα της φυσικής, της ίατρικής και της γενετικής χωρίς να κατανοούμε τή φύση τους, ούτε να μιλούμε για τά προβλήματα που δημιουργούνται άπό τήν άλόγιστη χρήση των σελίδων κοινωνικής δικτύωσης (έννοώ τó facebook ή τó twitter) χωρίς να έχουμε τήν άπαιτούμενη κατάρτιση. Οί Έπιτροπές αυτές θα πρέπει όπωσδήποτε να έχουν διεθνή χαρακτήρα, να όδηγούν σε διορθόδοξη έπικοινωνία και να έκφράζονται μέσα άπό σύγχρονους δρόμους κοινωνικής ένημέρωσης. Έπίσης, ή συνετή αξιοποίηση των διαδικτυακών μέσων, θα μπορούσε να άποτελέσει μοναδικό έργαλειό έκκλησιαστικής μαρτυρίας, ή δέ προσπάθεια που τελευταία καταβάλλεται άπό πλευράς Έκκλησίας της λειτουργίας τηλεοπτικού σταθμού θα πρέπει να προχωρήσει άμεσα χωρίς τήν παραμικρή καθυστέρηση.

(11) Σε μία κοινωνία που κυριαρχούν έννοιες όπως κέρδος, άμοιβή, μισθός είναι άνάγκη ή Έκκλησία να άπαντήσει προβάλλοντας άφ' ενός μόν τή ζωή της θυσιαστικής φιλοπρωχείας και λιτότητας, άφ' έτέρου δέ τήν άνιδιοτελή προσφορά και **τόν έθελοντισμό**. Καί τή σχετική διδασκαλία διαθέτει και τήν έμπειρία και τόσα μέσα και τόν μηχανισμό. Ό έθελοντισμός μπορεί να συνεχίρει κόσμο και να λάβει διαστάσεις έκκλησιαστικού κινήματος. Ήδη ύπάρχει πλούσια έμπειρία σε άλλες Όρθόδοξες χώρες μέ θαυμαστά άποτελέσματα.

(12) Τέλος, ή Έκκλησία μας θα πρέπει να άποτινάξει τόν έπαρχιωτισμό της και να δώσει έμφαση στην οίκουμηνική της διάσταση. Θεωρώ ότι είναι άνγκαία και έπιβεβλημένη ή άνάπτυξη όσο τó δυνατόν ίσχυροτέρων και ύγιεστέρων **διορθόδοξων σχέσεων**. Στόν τομέα αυτόν, ή Έκκλησία της Έλλάδος έχει πολλά να προσφέρει αλλά και πολλά να ώφεληθει. Πέραν όμως του όποιου πρακτικού όφέλους (άνταλλαγή έμπειρίας, πολιτιστικές άνταλλαγές, άμοιβαίες οικονομικές συνεργασίες, πολιτική στήριξη σε περιόδους δοκιμασίας και τομείς άδυναμίας της μιάς άπό τούς άλλους κλπ.), ή διεύρυνση του πνευματικού όρίζοντος, ό πλατυσμός της έκκλησιαστικής άγκαλιάς και ή οίκουμηνική άρμονία της συμπόρευσης μας ως Όρθόδοξων άποτελεί τήν έμπρακτη άπόδειξη ότι ή Έκκλησία είναι «μία, άγία, καθολική και άποστολική».

Αύτη είναι ή πειστικότερη άντιπρόταση στις νέες άντιλήψεις, ή ίσχυρότερη άπό κάθε τεχνολογία θεολογία, ή δυνατότερη μαρτυρία μας ως Έκκλη-

σίας στὸν σύγχρονο κόσμο. Σήμερα, τὸ κενὸ τῆς πίστεως στὴ Δύση, σύμφωνα μὲ τὸν Ἀρχιεπίσκοπο Τιράνων κ. Ἀναστάσιο²⁷, τὸ καλύπτει ὁ Μουσουλμανισμός. Ἴσως ἦρθε ἡ ὥρα αὐτὸ τὸ κενὸ νὰ τὸ καλύψει ἡ Ὁρθόδοξη Ἐκκλησία μας²⁸.

²⁷ Λόγος κατὰ τὴν τελετὴ ἀναγορεύσεώς του σὲ Ἐπίτιμο Διδάκτορα τοῦ Τμήματος Ἱστορίας τοῦ Ἰονίου Πανεπιστημίου, Κέρκυρα, 20 Μαρτίου 2007.

²⁸ «Ἴσως μετὰ ἀπὸ ἕναν αἰῶνα ἡ Ὁρθόδοξη Ἐκκλησία θὰ εἶναι ἡ μόνη ἀπὸ τὶς μεγάλες Χριστιανικὲς Ἐκκλησίες ποὺ θὰ ἔχει ἐπιζήσει, ἀφοῦ μόνη αὐτὴ θυμᾶται πὼς ἡ θρησκεία εἶναι μυστήριο» (Sir Steven Runsiman, Ὁρθοδοξία καὶ Ἑλληνισμός, «ΒΗΜΑ» 8.9.2002).